

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روابط ایران و ترکیه در دوره پهلوی اول

(۱۳۲۰ - ۱۳۰۴ ش / ۱۹۴۱ - ۱۹۲۵ م)

نویسنده:

دکتر مرتضی نورانی

زینب احمدوند

سرنشانه	نورانی، مرتضی.
عنوان و نام پدیدآور	روابط ایران و ترکیه در دوره پهلوی اول ... / نویسنده مرتضی نورانی، زینب احمدوند.
مشخصات نشر	اصفهان: کنکاش، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	۱۴۸ ص.
شابک	978-600-136-010-7
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	ایران -- روابط خارجی -- ترکیه
موضوع	ترکیه -- روابط خارجی -- ایران
موضوع	ایران -- روابط خارجی -- ۱۳۰۵ - ۱۳۲۰
شناسه افزوده	احمدوند، زینب، ۱۳۵۶ -
رده بندی کنگره	۱۶۵۶DSR / ت ۹ن ۹۳۸۹
رده بندی دیویی	۳۲۷/۵۵۰۵۶
شماره کتابشناسی ملی	۴۷۵۳۹۹۱

روابط ایران و ترکیه در دوره پهلوی اول

نویسنده:	دکتر مرتضی نورانی - زینب احمدوند
ناشر:	انتشارات کنکاش
نوبت چاپ:	اول
تاریخ نشر:	۱۳۸۹
تیراژ:	۱۰۰۰ جلد
مدیر تولید:	محمد جزینی
ناظر فنی:	محمد حسین جزینی
صفحه آرایی:	فاطمه شاهنظری
چاپ:	کنکاش
صحافی:	کنکاش
قیمت:	۳۵۰۰ تومان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	پیشگفتار
۳.....	مقدمه
	بخش نخست: زمینه ها
	الف. دوره های تاریخی و قرارداد های دوجانبه
۱۳.....	۱.۱.۱. صفویه
۲۲.....	۱.۱.۲. افشاریه
۲۵.....	۱.۱.۳. زندیه
۲۶.....	۱.۱.۴. قاجاریه
۳۵.....	۱.۱.۵. پروتکل تهران ۲۱ دسامبر ۱۹۱۱م/۱۳۲۹ق
۳۷.....	۱.۱.۶. پروتکل ۱۹۱۳م/۱۳۳۱ق
۳۹.....	۱.۱.۷. کمیسیون تحدید حدود ۱۹۱۴م/۱۳۳۸ق
	ب. ایران در دوره پهلوی اول: چشم انداز نخست
۴۱.....	۱.۲.۱. اوضاع ایران مقارن با کودتای ۱۲۹۹ش/۱۹۲۱م
۴۲.....	۱.۲.۲. روی کار آمدن رضاشاه
۴۷.....	۱.۲.۳. اقدامات و اصلاحات رضاشاه
۴۹.....	۱.۲.۴. سیاست تضعیف دینی
۵۱.....	۱.۲.۵. کشف حجاب
۵۴.....	۱.۲.۶. جنگ جهانی دوم و پایان حکومت رضاشاه
	ج. ترکیه در دوره مصطفی کمال پاشا (آتاترک): چشم انداز دوم
۵۶.....	۱.۳.۱. سابقه تاریخی کشور ترکیه
۵۷.....	۱.۳.۲. ظهور آتاترک و اولین جمهوری ترکیه
۶۰.....	۱.۳.۳. اقدامات و اصلاحات آتاترک

بخش دوم: روابط ایران و ترکیه (۱۳۲۰-۱۳۰۴ش/۱۹۴۱-۱۹۲۵م)

الف. آغاز روابط

- ۱.۱.۱. ۲. شروع روابط ایران و ترکیه ۶۵
- ۱.۱.۲. ۲. سیاست خارجی ترکیه در دوران آتاترک ۶۷
- ۱.۱.۳. ۲. سیاست خارجی ایران در دوره رضاشاه ۶۹
- ۱.۱.۴. ۲. آغاز روابط رسمی دو کشور ۷۱
- ۱.۱.۵. ۲. عهدنامه ودادیه و تأمین ۱۳۰۵ش/۱۹۲۶م ۷۲
- ۱.۱.۶. ۲. کردها ۷۴
- ۱.۱.۷. ۲. مطبوعات ۱۳۰۶ش/۱۹۲۷م و مشکلات مرزی ایران و ترکیه ۸۰

ب. اوج گیری روابط

- ۲.۱. ۲. مسئله پان ترکسم ۸۳
- ۲.۲. ۲. فروغی و حل مسئله کردها ۸۸
- ۲.۲.۳. ۲. فروغی در ترکیه ۹۰
- ۲.۲.۴. ۲. کمیسیون بررسی حدود ۱۳۰۸ش/۱۹۲۹م ۹۴
- ۲.۲.۵. ۲. تحدید حدود ۱۳۱۰ش/۱۹۳۱م ۹۹
- ۲.۲.۶. ۲. دور جدید عهدنامه های ایران و ترکیه ۱۳۱۱ش/۱۹۳۲م ۱۰۰
- ۲.۲.۷. ۲. سفر رضاشاه به ترکیه ۱۳۱۳ش/۱۹۳۴م ۱۰۱
- ۲.۲.۸. ۲. مطبوعات و سفر رضاشاه به ترکیه ۱۳۱۳ش/۱۹۳۴م ۱۰۵

ج. رضاشاه بعد از سفر

- ۲.۳.۱. ۲. عهدنامه های ایران و ترکیه پس از سفر رضاشاه ۱۰۸
- ۲.۳.۲. ۲. تأثیرات مسافرت ترکیه بر رضاشاه ۱۰۹
- ۲.۳.۳. ۲. پیمان سعدآباد ۱۳۱۶ش/۱۹۳۷م ۱۱۲
- ۲.۳.۴. ۲. رایزنی های ایران و ترکیه قبل از پیمان سعدآباد ۱۱۴
- ۲.۳.۵. ۲. نقش کشور شوروی در بسته شدن قرارداد سعد آباد ۱۱۵
- ۲.۳.۶. ۲. مواد و آثار پیمان سعدآباد ۱۱۷
- ۱۳۲ پی نوشتها
- ۱۳۳ فهرست منابع
- ۱۴۲ روزنامه ها و منابع اینترنتی

پیشگفتار

یکی از سنت‌های تاریخ‌نگاری، سنت روابط نگاری میان ملت‌ها و دولت‌ها است. اگرچه این سنت ریشه دیرینه‌ای در گذشته نگاری دارد، اما تعریف مرزهای سیاسی در مفهوم مدرن خود از اوایل قرن هیجدهم، جغرافیای ملل را چند پاره کرد. پی آمد آن منطق دول در زندگی باهم، کنار یا دور از هم، تغییر کرد. ملتها در تعریف نوین، حتی با فرهنگ و گاه زبان مکان و واحد تفریق شدند. حدود یک قرن بعد خط ناسیونالیسم، به تکمیل تمایزات میان آنها پرداخت. بهرروی، این منطق جهان مدرن در شناخت تفاوت‌ها و پذیرش آنها برای نوعی زندگی مسالمت‌آمیز بود. گو اینکه چنین منطقی نه از اول مورد پذیرش بود و نه تاکنون محور واضحی برای آسایش جهان شده است. اما به هر جهت واقعی شده موجود.

در این میان سنت روابط نویسی از دل تاریخ‌نگاری عمومی، رفته رفته به عنوان ساز کار شناخت همسایه‌ها خود نمایی کرد. در ابتدا روابط نویسی مستقل معطوف به زوال جهان امپراطوریه‌ها شد. به مخاطبین نشان داده می‌شد که چگونه کشورها با اقوام مختلف، به جدایی تن داده‌اند. بنابراین در نسل اول روابط نگاران مدرن، نوعی روابط نویسی مدرن ظهور یافت. اما با چرخش‌های مکرر و تغییر گفتمان‌های متواتر، روابط نویسی از حالت عمومی به خصوصی تبدیل شد. به بیان دیگر، با چند پارچگی جهان در جغرافیای مناطق، روابط نویسی از بیان یکدست به تبیین متکثر منتهی گردید.

از سوی دیگر مسئله رقابت پدیده‌ای بود که در میان هر جغرافیایی جهت اعتلای فرهنگ و تمدن خود ناگزیر از آن شد. در این راستا، هر ملتی برای تعالی وضعیت موجود خود دست به نوسازی‌هایی زد. بدین صورت موضوع دوم سنت روابط نویسی به عنوان یکی از شیوه‌های رصد دیگران در عرصه جدید مسابقه تمدن سازی بود. بویژه از نیمه دوم قرن بیستم، نگرش جهانی در جغرافیا رنگارنگ نوین از این راه می‌توانست به میدانی تبدیل شود که گزارشگران آن در واقع تاریخ‌نگاران روابط شدند. اما با گسترش و تعمق روزافزون دگرگونی‌ها، سنت واحدی بر روابط نویسی نمی‌توانست حاکم بماند، چرا که در سازماندهی موضوعات بسیار متعدد رفته رفته هرچه بیشتر دایره آن به ریزنگاری و تخصص تبدیل شد. افزون بر این نوع و جنس روابط نیز این سنت را تحت تاثیر قرار داده و به موضوعات متعدد منقسم نمود. بدین صورت سنت تاریخ‌نگاری روابط پیوسته پاسخی است به پرسشهای این دوران: همزیستی مسالمت‌آمیز یا منفعت‌طلبی خصومت

آمیز؟ پاسخی که در اغلب این آثار در چرخش غیر متعادل و ملموس تبدیل به ستیز محوری و خود برتر بینی شد و رگه‌هایی از آن در فرهنگ عمومی ملت‌ها نهاده‌ینه گشته و اسباب فاجعه‌های بشری را فراهم آورده است. اما مورخان هنوز به اندازه عمر بشریت فرصت دارند که به جبران مافات پرداخته و با قلمی پاک به افزودن معرفت بشری در بازنمایی زوایای پر مطلب تسامح و همزیستی مسالمت آمیز بپردازند.

بدین شکل تاریخنگاری روابط، در دو سطح تخصصی و عمومی به حیات خود ادامه داد. در سطح تخصصی بیشتر مبانی عمیق و با ادبیات غیر عمومی، روابط با مستندات تاریخی بازسازی شد. این گروه از کارها معمولاً مهجور مانده و یا اینکه در بهترین شرایط تنها در قالب متون درسی دانشگاهی مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند. اما دسته عمومی که در حیطه وسیع‌تری نمود دارد، پیوسته دارای مخاطبین روزافزونی بوده است. این دست متون به طور قریب باتفاق توسط مورخین حرفه‌ای یا حتی آماتور تولید نشده‌اند. نگاه گزینشی، ایدئولوژیک و غیر متن گرا (Un-Contextual) اسباب آن شد تا حال و هوای این گروه از کارها در قالب فوری یا ژورنالیستی عرضه شود. هیجان زایی و یادمانی بخشی و تجسد آینده‌خواهی در گذشته روابط ملل، از جمله اهداف این دست کارها بود. چیزی که همه روزه خواب و بیداری ملت‌ها را دچار آشفتگی می‌کند. اما در این میان گروهی دیگر از کارها زاده شده که با عزمی تازه قصد خروج از کتابخانه‌ها و نه قرار گرفتن در پیشخوان روزنامه‌فروشی‌ها، ظهور یافت. آثاری که بعد کافی متن گرا (Contextual) بوده و گویش و منطق آنها میان ادبیات علمی و عمومی به میان‌داری پرداخت. کتاب حاضر بدین منظور با اسلوب علمی سعی در پر کردن این شکاف و گریز از تعمیم‌های غیر مستند دارد. بی شک آنجا که ایران به صحنه‌نوسازی عملی با منطق جدید وارد می‌شود نام کشور همسایه، ترکیه به چشم می‌خورد. بر آینده‌های متون موجود در این باب، بهر سمتی سخت تبلیغی است. آنچه خواننده را مورد غفلت قرار می‌دهد این است که مستندات موجود متن خود زمینه بهره‌گیری و استنتاج لازم را ایجاد می‌کند. چیزی که در واقع در این پژوهش خودنمایی کرد آن بود که بخشی از این نوسازی عملی ایران از راه مراوده با همسایه غربی میسر شد، لامحاله پیش از آن تشنجات مرزی که قرن‌ها اسباب جنگ و کدورت بود با بصیرت کنار نهاده شد. ارزیابی که خواننده می‌تواند آن را باقرانت متن به هر گونه‌ای که خواند، آن را بازنویسی کند.

اصفهان

زمستان ۱۳۸۸

مرتضی نورائی - زینب احمدوند

مقدمه

روابط ایران و ترکیه در دوران حکومت عثمانی‌ها در ترکیه، از حکومت صفویه تا پایان سلطنت قاجارها در ایران همواره دستخوش اختلال و اختلاف بود، چه از جهت هدفهای توسعه طلبانه سلاطین عثمانی یا اختلافات مذهبی شیعه و سنی و چه در مناسبات اقتصادی و تجاری و همچنین استقرار ایلات مرزی، کردها در مرزهای دو کشور، پیوسته سبب بروز جنگ و اختلافات مرزی می‌گردید. ایران و ترکیه در تاریخ معاصر به عنوان دو کشور مهم و اثرگذار در منطقه خاورمیانه هر یک با موقعیت خاص و استراتژیک خویش، نقش مهمی در حوزه خود داشته و نحوه ارتباط آنها همواره مورد توجه قدرتهای بزرگ دنیا بوده و هست.

پس از جنگ جهانی اول (۱۹۱۸-۱۹۱۴م) و فروپاشی امپراطوری عثمانی و شروع دوران حکومت مصطفی کمال پاشا (آتاترک)، کشور ترکیه جدید بر مبنای سیاست داخلی و خارجی نوینی متفاوت با قبل پایه‌ریزی شد. در کشور ایران نیز در این هنگام با حذف سلسله قاجار و تثبیت قدرت رضاشاه و تشکیل حکومت پهلوی و انجام اصلاحات داخلی و نظم و انضباط دستگاههای اداری کشور، سیاست خارجی جدیدی بر پایه ایجاد ارتباط به سبک نوین با دول خارجی با حالتی منطقی‌تر و مشخص‌تر نسبت به قبل خصوصاً با همسایگانش آغاز گرهید. ارتباط خارجی دو کشور ایران و ترکیه در این زمان با رفع اختلافات دیرینه مرزی و فرهنگی دیرینه بین دو کشور تا حدی دوستانه شد، که حاصل آن یک دوره روابط نزدیک ۱۶ ساله (۱۳۲۰-۱۳۰۴ش/۱۹۴۱-۱۹۲۵م) است.

در ابتدای امر، رضاخان در دوره نخست وزیری خود، با اعلام حکومت جمهوری در ترکیه (مهرماه ۱۳۰۲ش/ ۲۹ سپتامبر ۱۹۲۳م) هدایایی را همراه با پیام تبریکی برای آتاترک رهبر جدید ترکیه فرستاد. این اقدام رضاخان در واقع سرآغاز فصل جدیدی در روابط ایران و ترکیه شد. این امر همچنین مقدمه دوستی بین رهبران دو کشور گردید و هر دو اظهار علاقه به ایجاد روابط دوستانه و فراموش کردن گذشته‌های نه چندان مناسب نمودند.

در اول اردیبهشت ماه ۱۳۰۵ش/ آوریل ۱۹۲۶م اولین عهدنامه ودادیه و تأمینیه بین دو کشور منعقد گردید و مذاکرات مربوط به انعقاد موافقت نامه‌های گمرکی و مرزی و مبادلات پستی و

غیره نیز آغاز شد. این در حالی بود که حوادث مرزی و اقداماتی که ترکها در سرکوبی عشایر کرد مرزنشین به عمل می آوردند پیوسته باعث وقفه در این مذاکرات می شد.

در خرداد ۱۳۰۹ش/ می ۱۹۳۰م موافقت نامه ای گمرکی و در دی ماه ۱۳۱۰ش/ ژانویه ۱۹۳۱م موافقت نامه تعیین سرحدی بین دو کشور به تصویب رسید. به موجب این موافقت نامه بخشی از اراضی مجاور کوه آرات به ترکیه واگذار شد و در عوض قطعه زمین وسیعی در کردستان به ایران تعلق گرفت.

در ۱۴ بهمن ۱۳۱۱ش/ نوامبر ۱۹۳۲م نیز دو عهدنامه مودت و امنیت و رفع اختلافات مرزی در آنکارا بین دو کشور به امضا رسید. مسافرت رضاشاه به ترکیه در سال ۱۳۱۳ش/ ۱۹۳۴م آغاز فصل جدیدی در روابط دو کشور بود. شاه در خرداد همین سال به دعوت آتاترک با هیأتی که بیشتر از افسران نظامی بودند به ترکیه مسافرت رسمی نمود، در این سفر از پادشاه ایران به گرمی استقبال شد و در حضور وی مانور زمینی و دریایی ارتش ترکیه انجام گرفت. در مذاکرات سیاسی بین رضاشاه و مصطفی کمال توافقی در مورد مسائل سیاست خارجی و منطقه ای به عمل آمد. رضاشاه پس از پنج هفته اقامت در ترکیه به ایران بازگشت. این مسافرت تأثیر زیادی در روحیه وی گذاشت، چنانکه از آن زمان بود که برخی اقدامات رضاشاه، که زمینه های ایجاد آنان تا حدی از قبل نیز آماده شده بود در زمینه های اجتماعی و فرهنگی در ایران شکل گرفت.

در این دوران کم کم زمینه برای بستن پیمانهای منطقه ای از جمله پیمان منطقه ای سعدآباد (۱۳۱۶ش/ ۱۹۳۷م) که رضاشاه آن را در شرق بی سابقه می دانست، فراهم گردید. این زمان در واقع دوره جدیدی برای ایجاد روابطی کم و بیش گسترده در دیگر زمینه ها مانند ارتباطات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و غیره شد.

در این کتاب سعی گردیده است تا حد امکان با کمک منابع و اسناد موجود به بررسی روابط دو کشور در دوره تاریخی بین سالهای ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ ش/ ۱۹۲۵ تا ۱۹۴۱م یعنی زمان حکومت پهلوی اول پرداخته شود؛ دورانی که در واقع روابط ایران و ترکیه در عصر مدرن دارای منطق دیگری شده بود.

در باب منابع

در تدوین این کتاب از منابع گوناگونی چون اسناد، خاطرات، سفرنامه ها، تحقیقات داخلی و خارجی، نشریات و کتاب ها استفاده شده که گزیده ای از آنها معرفی می شوند.

اسناد، مدارک تاریخی بسیار مهمی هستند که چون در روند اداری و روزمره‌ای خود تولید شده‌اند از بسیاری داورها و ملاحظه‌کارهایی که در آثار مورخان ممکن است وجود داشته باشد به دور هستند. به همین دلیل می‌توانند منبع موثقی برای مطالعه تاریخی به شمار آیند. در پژوهش‌های تاریخ معاصر، اسناد کاربرد اساسی و انکارناپذیری دارند، با این وجود نباید تصور کرد که آنچه در اسناد آمده همواره درست است.

علاوه بر بهره‌گیری از اسناد سازمان اسناد ملی و آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، بیشتر اسناد استفاده شده در این پژوهش، از دسته اسناد منتشر شده هستند. با گذشت چندین دهه از دوران حکومت پهلوی اول، حجم بسیار زیادی از اسناد مختلف این دوره، بازخوانی و منتشر شده است. با توجه به کثرت و تنوع اسناد منتشر شده در زمینه‌های مختلف، از این رو در تدوین این پژوهش بیشتر از این دسته اسناد که به صورت مدون به چاپ رسیده‌اند، استفاده شده است.

اسناد گوناگونی مربوط به روابط ایران و ترکیه و مشکلات مرزی ایران و ترکیه و قراردادهای و مناسبات دو کشور وجود دارد. که از جمله آنها می‌توان به «اسناد رسمی در روابط سیاسی ایران با انگلیس و روس و عثمانی» به کوشش غلامحسین میرزاصالح، «فهرست اسناد تاریخی ایران در آرشیو صدارت عثمانی در استانبول» به کوشش محمود غروی، «فرهنگ ستیزی در دوره رضاشاه» انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، «ارز و انحصار تجارت خارجی در دوره رضاشاه» انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، «اصلاحات اقتصادی رضاخان» به کوشش محمد رسول آهنگران و «اسنادی از روابط ایران و ترکیه (۱۳۲۰-۱۳۰۴ش)» به کوشش خدیجه صلح میرزایی اشاره کرد. محتوای این اسناد بیشتر مربوط به مبادلات تجاری، گمرکی، حقوقی و قضایی دو کشور یا برخی مسائل مربوط به اتباع آنان و همچنین قراردادهای و مکاتبات و مستندات دو کشور می‌باشد. برخی از این اسناد شامل گزارشات ماموران حکومتی و نظامی دو کشور در مناطق مرزی و سرحدی بویژه منطقه آذربایجان است.

خاطرات کسانی که خود نیز در جریانات و حوادث مختلف این دوران حضور داشته‌اند، بیان‌کننده بسیاری از ابهامات وقایع تاریخی است و بدون این مأخذ مهم چه بسا بسیاری از حقایق تاریخی ناگفته بماند. در استفاده از خاطرات و زندگینامه‌ها ذکر این نکته ضروری است که نویسندگان این آثار ممکن است به دلایل متعددی از جمله، دخالت نویسنده در حوادث، از بیان همه حقایق خودداری کند و یا در توضیح و تحلیل رویدادها از سر مصلحت اندیشی یا تحت تأثیر تعصبات و احساسات خود از افشای برخی ماجراها چشم‌پوشی کند. با عنایت به این نکات

می‌توان گفت که زندگی نامه‌ها و خاطرات با همه ارزشی که دارند نمی‌توانند تماماً درست و خالی از خطا باشند به همین دلیل در بررسی محتوی آنها دقت و احتیاط شرط اساسی است. در ذیل به گزیده‌ای از زندگی نامه‌ها و خاطرات مورد استفاده در این پژوهش اشاره می‌شود.

مهدی قلی خان هدایت، نویسنده کتاب «خاطرات و خطرات»، طولانی‌ترین دولت را در دوره رضاشاه رهبری کرده است. او مهمترین رئیس الوزراء دوره‌ی رضاشاه و یکی از عوامل اجرای برنامه‌های حکومت وی بود. این کتاب به طور مجزا به شرح بسیاری از وقایع و رخداد‌های این دوره پرداخته است. در عین حال به نظر می‌رسد هدایت فردی سنت گرا و مخالف بسیاری از مظاهر تجدیدخواهی رضاخان که به پیروی از کشور ترکیه صورت می‌گرفت، بود. وی در کتاب خود در مورد کشف حجاب که آن را سوغات سفر رضاشاه به ترکیه و قرارداد سعدآباد می‌داند، مطالبی را بیان نموده است، لذا اطلاعات و گفته‌های او در بازسازی این مقطع از تاریخ ایران می‌تواند دارای اهمیت و ارزش ویژه‌ای باشد.

یحیی دولت آبادی، در کتاب «حیات یحیی» زندگی نامه و خاطرات خود را در چهار جلد نگاشته است. جلد چهارم این کتاب، به دوران جنگ جهانی اول تا سال ۱۳۱۶ش/۱۹۳۷م پرداخته است. نویسنده که خود از عناصر سیاسی دوران مشروطه بود تا پایان مجلس پنجم به فعالیت سیاسی خود ادامه داد و سپس به اروپا رفت و در آنجا به فعالیت‌های فرهنگی پرداخت. وی یک سال قبل از وفاتش در سال ۱۳۱۷ش/۱۹۳۸م به ایران بازگشت. کتاب حیات یحیی یکی از منابع با ارزش در شناخت این دوره تاریخی است.

عیسی صدیق نویسنده‌ی کتاب «یادگار عمر» در کتاب چهار جلدی خود که حاصل خاطرات وی می‌باشد به مهمترین اقدامات و فعالیت‌های اصلاحی که در زمینه آموزش و فرهنگ در این زمان به تقلید از کشور ترکیه صورت گرفته، پرداخته است. زیرا خود وی از دست اندرکاران و مجریان طرح‌های نوسازی بوده و اطلاعات سودمندی در این زمینه در کتاب خود ارائه می‌کند. مواردی از مطالب جلد دوم این اثر، بویژه در زمینه‌های اعزام محصلین به خارج، طرح تأسیس دانشگاه و تأسیس فرهنگستان زبان فارسی که حاصل روابط با ترکیه بوده، پرداخته است.

محسن صدر ملقب به صدر الاشراف در دوره حکومت رضاشاه مدتی وزیر عدلیه بود، وی در کتاب خود تحت عنوان «خاطرات صدر الاشراف» نکات مهمی درباره اصلاحات و اقدامات رضاشاه در خصوص مسائل حقوقی و قضایی و همچنین مسئله رفع حجاب و سیاست‌های حکومت نسبت به روحانیون پرداخته است.

تحقیقات و مقاله‌های تاریخی نویسندگان داخلی از دیگر متون مورد استفاده در این کتاب است. از جمله نکات قابل توجه در استفاده از این دسته منابع این است که گمان می‌رود محتوای اینگونه آثار، کم و بیش تحت تأثیر عقاید و احساسات صاحبان اثر، مکان نشر و فضای حاکم بر جامعه تا حدی در صحت و سقم این مطالب خدشه وارد کند. با این تفسیر استفاده از سایر منابع، بویژه اسناد و مدارک تاریخی در کنار این دسته از آثار، تا حدود زیادی در برطرف کردن این ضعف و روشن شدن زوایای تاریک تاریخ ضروری است.

از جمله می‌توان به کتاب «شورش کردهای ترکیه و تأثیر آن بر روابط خارجی ایران (۱۳۱۱-۱۳۰۷ش)» اثر کاوه بیات اشاره کرد. این کتاب پیرامون مسئله کردها و عشایر مرزی ایران و ترکیه خصوصاً در منطقه آزارات و مشکلات مرزی ایران و ترکیه که حاصل شورش و عملکرد این عشایر می‌باشد، پرداخته است. بیات در گوشه‌هایی از کتاب خود به برخی قراردادهای مرزی ایران و ترکیه و تشنجات سیاسی در این مورد پرداخته است. این اثر در هفت بخش به قضیه اکراد در مرزهای ایران و ترکیه و سرانجام حل این می‌پردازد.

«سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی» اثر عبدالرضا هوشنگ مهدوی یکی دیگر از مهمترین کتب در بررسی روابط خارجی ایران با کشورهای مختلف در دوران پهلوی است. این کتاب در موضوعات مختلفی به بیان روابط ایران با دیگر کشورها می‌پردازد. در فصل یکم و دوم این کتاب به روابط و مناسبات خارجی رضاشاه پرداخته شده است و در قسمتی از فصل اول به روابط ایران و ترکیه و بویژه به شرح و توضیح قرارداد منطقه ای «سعدآباد» اشاره شده است.

«تاریخ بیست ساله ایران» اثر هفت جلدی حسین مکی، یکی از مهمترین آثار این دوره محسوب می‌شود. که در جلدهای چهارم تا ششم این کتاب به رویدادهای دوره حکومت رضاشاه با جزئیات و تفصیل فراوان پرداخته است و از این لحاظ دارای اطلاعات ارزشمندی است. در جلد ششم این کتاب بویژه به روابط ایران و ترکیه و اختلافات مرزی دو کشور و چگونگی بسته شدن قرارداد ودادیه و تأمین و قرارداد سعدآباد و مسافرت رضاشاه به ترکیه اشاره نموده است. با این وجود این اثر فاقد جنبه تحلیل و تبیین تاریخی است و بیشتر به شرح وقایع و رویدادها اشاره دارد. در تدوین این کتاب از مندرجات جلدهای ۴ تا ۶ این اثر به طور پراکنده استفاده شده است.

علیرغم حجم انبوه آثار و کتابهایی که در مورد تاریخ معاصر ایران توسط نویسندگان خارجی نوشته شده، ولی در باب تاریخ شانزده ساله حکومت رضاشاه مطالب آنها به طور نسبی کوتاه و

مختصر است. با این وجود این آثار از جهانی حائز اهمیت فراوان می‌باشند. زیرا نویسندگان این آثار کمتر تحت تأثیر فضای سیاسی- اجتماعی حاکم بر جامعه ایران قرار دارند و می‌توان انتظار داشت که قضاوت بی‌طرفانه‌ای در این ماجرا داشته باشند. هر چند، گاهی به دلیل نگرش‌های خاص خود و دور بودن از بطن جامعه ایرانی در تبیین و تحلیل‌های پدیده‌ها و رویدادها و تحلیل و ارزیابی برخی مسایل دچار برخی ضعف‌هایی هستند.

یکی از مهمترین این آثار، «تاریخ معاصر ایران» اثر سه جلد پیر آوری است. نویسنده در جلد دوم کتاب با عنوان «تاریخ ایران از سلسله پهلوی تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲» قسمت‌هایی را به وقایع و جریانات دوران سلطنت رضاشاه اختصاص داده است. این نویسنده انگلیسی، در مبحثی تحت عنوان «نظم نوین رضاشاهی» تحولات و رویدادهای مهم این دوره را از ابعاد سیاسی، نظامی، اجتماعی، اقتصادی و اداری مورد تحلیل و ارزیابی قرار داده است.

از دیگر آثار مورد توجهی که در تدوین این پژوهش از آن بهره برده شده، می‌توان از «مقاومت شکننده» اثر محقق آمریکایی جان فوران نام برد. این کتاب تحولات ساختار اجتماعی ایران از یک دوره نسبتاً طولانی یعنی از روی کار آمدن صفویه در ۹۰۷ ق/ ۱۵۰۱ م تا جنبشهای اجتماعی قرن بیستم را ردیابی می‌کند. فصل ششم از بخش سوم این کتاب، تحت عنوان «دولت، جامعه و اقتصاد در دوره رضاشاه»، به ارزیابی و تحلیل دگرگونی‌ها و تحولات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و نظامی این دوره پرداخته است.

ژان پیر دیگار، برنارد هوکارد ویان ریشار، در کتاب «ایران در قرن بیستم» به شرح و توضیح تحلیلی تاریخ ایران از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی پرداخته‌اند. در این اثر همانند اغلب آثار معرفی شده بررسی تاریخ دوره سلطنت پهلوی اول نسبتاً مختصر است.

علاوه بر منابع فوق، کتاب‌های «رضاشاه کبیر یا ایران نو» اثر ال‌ول ساتن، «ظهور ترکیه نوین» اثر لوئیس برنارد، «استقرار دیکتاتوری رضاخان در ایران» اثر اس. میلکف، «انگلیسی‌ها در میان ایرانیان» دنیس رایت مجموعه تحقیقات خارجی هستند که در این کتاب از برخی مطالب آنها استفاده شده است.

سفرنامه‌های غربی، نیز حاوی نکات در خور توجهی درباره‌ی بسیاری از مسایل تاریخ ایران در این دوره هستند. اصولاً گزارش‌هایی که در سفرنامه‌های غیر ایرانیان درباره مسایل ایران نوشته شده از این جهت که به دور از جو اختانی حاکم بر کشور بوده از اهمیت زیادی برخوردار است،

که در تدوین این کتاب از بخشهایی از کتاب «خطرات و سفرنامه ژنرال آبرونساید» و «زیر آسمان ایران اثر هرمان نوردن» استفاده شده است.

از آنجایی که اطلاعات موجود در روزنامه‌ها، مستقیم، متنوع و مفصل هستند، می‌توانند در بازسازی چشم‌اندازهایی از گذشته کمک مؤثری به محقق کنند. آگهی‌های تبلیغاتی و تصاویر موجود در آنها، نیز تا حدودی برای فهم بهتر شرایط فکری، فرهنگی حاکم بر جامعه و خواسته‌ها و اهداف سازمان‌دهندگان این گونه تشریفات مفید هستند. با این وجود، مطبوعات در دوران مورد بحث، زیر سانسور و کنترل قرار داشتند و به نوعی منعکس‌کننده‌ی افکار و نظرات حکومت بودند. روزنامه‌های ایران و خصوصاً اطلاعات که مشروح مذاکرات مجلس را نیز به طور مرتب منتشر می‌کرد، از جمله تشریفات آن دوره‌اند که از مندرجات آنها استفاده شده است.